

POLITIČNA KULTURA: POLITIČNOST MORALE

Igor Lukšič (2006). *Fakulteta za družbene vede, Ljubljana (knjižna zbirka Politični procesi in institucije), 109 str.*

Zakaj bi se bali leve politične provenience, je bilo vprašanje, ki sem si ga vedno zastavljal ob branju tega, kar je pisal redni profesor politologije na Fakulteti za družbene vede dr. Igor Lukšič. Dejstvo je, da smo vsi politična bitja, kakor pravijo tudi katoliški intelektualci, ko se vmešavajo v vsakdanje politične boje in spopade. Zakaj se v te spopade ne bi vmešal nekdo, ki je po definiciji zavezan političnemu boju za obstanek, in to so največkrat prav intelektualci, ki spadajo na levo stran političnega prostora. Kaj je levo in kaj je desno, se spreminja v poteku zgodovinskega dogajanja, pa vendar lahko rečemo, da je levo vse, kar živi od svojega dela, desno pa tisto, kar živi na podlagi kapitala. V tem je prednost desnice pred levico, saj je sistem, v katerem živimo, kapitalističen. Te in še mnoge druge dileme odpira knjiga, ki jo prikazujemo. Knjiga ima tri razpoznavne dele: K pojmu politične kulture, Politična kultura v Sloveniji in Epilog.

Sta delo in kapital še izvor politike?

Čeprav je osrednji pojem zelo pregledne knjige, ki je priporočljiva tudi kot visokošolski učbenik, na primer pri predmetu Politična kultura, politika, se v teoretski in empirično-raziskovalni obravnavi ne moremo izogniti problematiziranju odnosa med delom in kapitalom v navezavi na pojem politične kulture. Konec 20. stoletja je Andre Gorz napisal knjigo z naslovom *Adieu au prolétariat, au delà du socialisme*. Njegova osnovna ideja je, da so se moderne kapitalistične družbe spremenile tako, da osnovni družbeni in politični konflikt ne poteka več v klasičnem razrednem spopadu med kapitalom in delom (kapitalisti in delavci), pač pa so se zaradi fundamentalne fleksibilizacije dela v modernih družbah, predvsem z naraščajočo vlogo srednjega razreda, ki je večinoma zaposlen v terciarnem sektorju gospodarstva, politični spopadi prenesli bolj na področje vrednotnih orientacij (postmaterializem vs. materializem) prebivalstva posameznih držav. Nastala je družbenostrukturna sprememba, ko se v družbah doseže optimalno enakost, (ko dohodek v povprečju znaša približno 3.500 \$ na

prebivalca po Inglehartovih ocenah). Te družbe dosežejo točko razvoja, s katere ni več poti nazaj (an. point of diminishing returns) v prejšnje družbeno stanje razrednega konflikta. Gre za zakonitost družbenega razvoja, ko se sčasoma zmanjšuje pomembnost ekonomskega determinizma, ki ga je za razvoj družb 19. stoletja razkril Karl Marx. Pri tem gre za zmanjšanje pomena političnega konflikta, osnovanega na razrednem konfliktu. Politična podpora za povečevanje enakosti v dohodkih doseže točko, s katere ni poti nazaj na ravni, ki je blizu popolni enakosti.

Przeworski in Wallerstein (1982) sta z matematičnim modeliranjem dokazala, da bi pod določenimi pogoji delavci in kapitalisti lahko dosegli racionalno motiviran kompromis v svojih materialnih interesih. Kapitalisti bi pristali na demokratične ustanove, skozi katere bi delavci lahko učinkovito postavljali svoje materialne zahteve, delavci pa bi pristali na logiko profita v svojih pričakovanjih, in sicer tako, da bi svojo delovno silo izkoriščali čim bolj produktivno in s tem izboljševali svojo bodočo materialno osnovo in zahteve ter potrebe svojih družin. Torej bi znotraj danih demokratičnih ustanov bila določena stopnja neenakosti v dohodkih lahko sprejemljiva za nižje plačane skupine, kar bi pomenilo prehod k postmaterialističnim vrednotnim orientacijam med prebivalstvom teh držav. Prav za takšno vrednotno usmeritev prebivalstva se zavzema Igor Lukšič, ko razpravlja o pojmu politična kultura v sodobni politični znanosti. Sodobna politična formula ali politični ideal ni več, kako doseči politično ravnotežje med antagonističnimi družbenimi razredi, pač pa kako organizirati različne interese med bogatimi in revnimi sloji prebivalstva, katerih vrednote zaradi tega nihajo med materialističnimi in postmaterialističnimi.

Ravno sklicevanje na javni čut predstavlja osnovo za oblikovanje postmaterialističnih vrednotnih orientacij med prebivalstvom. V Sloveniji se takšen kulturni obrat v vrednotnem sistemu še ni zgodil in zato v političnem delovanju še vedno prevladuje ideološki politični slog namesto pragmatičnega, čeprav je proces terciarizacije slovenske družbe na pohodu.

Morala

Čeprav je rdeča nit knjige obravnava odnosa med politiko in moralo, kjer avtor daje prednost politični moralnosti pred moralizirajočo politiko, se torej zavzema za načelo aktivnega političnega udejstvovanja bolj kot pa za pasivno intelektualistično obravnavanje politike, je osrednje mesto le namenjeno politični kulturi kot posebni spremenljivki v politični zgodovini. Lukšič poveže pojma morale in politične kulture takole: »Preden je bil uveden koncept

politične kulture, je njegovo mesto zapolnjeval koncept morale. Še danes se sklop politične kulture pogosto reducira na vprašanje morale« (str. 17). Tako moraliziranje v politiki kot politiziranje v morali zavrne kot dve dogmatski skrajnosti. Z razpravo o makiavelizmu v politiki in prek študija Machiavellija, ki ga v nasprotju z mnogimi jemlje v afirmativnem pomenu, sklene, da je »... moralni kriterij na političnem terenu podrejen političnim kriterijem« (str. 21). Prek razprave o Heglu in Gramsciju pa Lukšič pride do naslednjega spoznanja: »Kadar je politika morala, delajo politiko šibke politične sile. Morala je edina politična moč šibkih. Ne zato, ker bi bilo politično polje zaprto, pač pa zato, ker se posamezniki ujamejo v moralni formi« (str. 29). Moralna oblika mišljenja in delovanja ni zadostna, da bi se lahko spopadali v političnem življenju, saj politika in ustanove političnega sistema določajo obče cilje razvoja družbe. Ti morajo zadovoljiti kriterijem diskurzivne racionalnosti, kakor jih obravnava Jürgen Habermas. Zato moralno-praktično delovanje ni zadosten pogoj za učinkovito politično delovanje, saj gre za dve različni ravni racionalnega delovanja. Moralnost delovanja je povsem v posameznikovih rokah in ne seže v definiranje ciljev ožjih ali širših skupnosti. Je pa moralno-praktično delovanje pripadnikov določene skupnosti pomembno določilo politične kulture te skupnosti, kajti politike se ne udeležujejo samo za to izbrani, ki določajo in odločajo o občih pogojih življenja v neki državi, pač pa se politično obnašajo tudi državljani, ki delujejo tudi moralno. Sicer je njihova politična moč šibka glede določanja ciljev skupnosti, ni pa šibka glede uresničevanja teh ciljev. S takšno politično močjo, ki je obenem tudi moralna sila, pa mora v današnjem času računati vsak politični subjekt. Na tem presečišču morale in politike se sodobno raziskovanje politične kulture ukvarja z vprašanjem zaupanja v politične subjekte, posameznike in ustanove, ki so nosilci moči in oblasti v določenem političnem sistemu.

Iz primerjalnih raziskav politične kulture izhaja, da medsebojno zaupanje oz. zaupanje med ljudmi narašča premo sorazmerno z naraščanjem relativne blaginje prebivalstva. Relativno visoka stopnja medsebojnega zaupanja, ki vlada med slovenskim prebivalstvom, ima z vidika politične kulture visok demokratični potencial. Medsebojno zaupanje je vrednotna orientacija, ki ima ambivalenten značaj. Po eni strani je visoka stopnja zaupanja na osebni ravni družbenega življenja izraz nezaupanja v sodobne družbene ustanove in ustanove države, kar se dogaja v primeru Slovenije, po drugi strani pa je medsebojno zaupanje lahko izraz visokega zaupanja v družbene in državne ustanove (Norveška). Zgodi pa se, da je nizko medsebojno zaupanje lahko znak visoke formalizacije družbenega življenja in visokega zaupanja v družbene in državne ustanove (Belgija). Pogosto je nizka stopnja zaupanja na medosebni

ravni izraz nizke kakovosti družbenega življenja in tudi nizkega zaupanja v družbene in državne ustanove (Mehika). V večini zahodnoevropskih stabilnih demokracij prevladuje obrazec zaupanja, kjer se visokemu medsebojnemu zaupanju pridružuje tudi zaupanje v družbene ustanove. V teh državah zato prihaja do krepitve racionalnosti v družbi in s tem tudi do krepitve racionalnega potenciala v politični kulturi. V vsakdanjem življenju se krepí kulturni obrazec medsebojnega zaupanja, ki utira pot oblikovanju demokratičnih oblik družbenega življenja. Te se ravna po načelih medsebojnega sodelovanja in komunikativnega delovanja. Poleg instrumentalnega delovanja se vzporedno razvijajo tudi drugi komplementarni tipi družbenega delovanja, kakršni sta responsivno in dramaturško delovanje, ki predstavljata osnovo za razvoj demokratičnega delovanja državljanov in političnih elit v teh državah.

Do slabitve racionalnega potenciala v politični kulturi prihaja tam, kjer prevladuje obrazec nizkega medsebojnega zaupanja in nizkega zaupanja v družbene ustanove. Ta obrazec je značilen za gospodarsko revnejše predele sveta, kjer so razširjeni pojavi družbene anomalije in kjer je celo instrumentalna racionalnost v družbenem delovanju zelo malo prisotna. V teh državah se niti na ravni socialnega niti na ravni političnega delovanja ne razvijajo obrazci responsivnega in dramaturškega delovanja. Zato se demokratični obrazci političnega vedenja težko ohranjajo tako v elitni kakor tudi v množični politični kulturi.

V državah, kjer se oblikuje obrazec visokega medsebojnega zaupanja in nizkega zaupanja v družbene ustanove, nastaja familiarnost oz. ozka lojalnost v politični kulturi, ki zavira razvoj demokratičnih družbenih procesov. Če se zaradi visoke stopnje medsebojnega zaupanja razvijejo obrazci responsivnega družbenega delovanja, pa se zaradi nezaupanja v ustanove širše družbe ne oblikujejo tudi poteze dramaturškega družbenega delovanja, ki so podlaga za razvoj demokratične politične kulture. Takšen obrazec zaupanja je značilen za Slovenijo, kar pomeni, da v slovenski družbi v političnem delovanju še vedno prevladujejo načela ozke lojalnosti (familiarnosti) nad načeli široke lojalnosti (sociabilnosti) do slovenske države in do širše globalne družbe. Nastaja družbena situacija, v kateri se je strukturno zakoreninilo nizko izkoriščanje racionalnega potenciala, ki ga s svojimi kulturnimi in političnimi navadami in običaji sicer ohranja prebivalstvo. V tem smislu tudi moralna drža državljanov določa politične drže (attitudes) subjektov in ustanov političnega sistema. Morala širših družbenih slojev prebivalstva kot sestavina množične politične kulture vpliva na politično kulturo elit. Vprašanje morale in zaupanja v politični kulturi je tesno povezano z vprašanjem osebne in skupne odgovornosti.

O odgovornosti (responsivnosti)

Če delujemo racionalno, razumno, potem smo pripravljeni svoja mnenja, stališča, verovanja, prepričanja, znanja in podobno izražati tako, da se v argumentiranem pogovoru samoomejujemo ali pa smo se vsaj pripravljeni samoomejevati. Ne nazadnje smo vsi zmotljiva bitja. To je ena glavnih značilnosti responsivnega, odgovornega delovanja, ki jo mora zadovoljiti vsak politik oz. prav vsak, ki si želi, da bi ga jemali resno, ki se želi udeleževati argumentiranega pogovora. V tem pogledu se iz delujočega člana družbe spreminja v subjekt družbenega delovanja, v tistega, ki odloča o pomembnih družbenih in političnih zadevah.

Kot najodgovornejši subjekti v državi so centralne ustanove političnega sistema (vlada, parlament, sodstvo), katerih vloga je v ustavnih demokracijah podvržena največji stopnji samoomejevanja, saj je njihova naloga upravljanje z vsemi področji družbenega življenja (od zdravja posameznika do prometne varnosti in državljanske kulture, dolžnosti, pravic in svoboščin). Celotno družbeno življenje je regulirano z ustavo, zakoni, s kodeksi, poslovniki itd.

Vsi ti predpisi definirajo pojem objektivne odgovornosti, kajti objektivna odgovornost ni nič drugega kot spoštovanje predpisov, na podlagi katerih se vsaka subjektivna odgovornost ugotavlja na podlagi objektivnih kriterijev, ki so zapisani v teh predpisih. Po teh predpisih se morajo ravnati državljani in še bolj nosilci javnih funkcij (politiki, ministri, predsedniki države, pa tudi državni uradniki).

S takšnim pojmovanjem soglaša tudi Lukšič, ko pravi: »S tem ko imamo drug drugega za odgovornega, ljudje vzdržujemo določen red in razmerja moči v politiki.« (...) »V strokovnih krogih se vzpostavlja soglasje o tem, da se moralna odgovornost razlikuje od pravne in politične odgovornosti« (str. 30). V skladu s tem definira tudi politično odgovornost: »Pri politični odgovornosti gre vedno za kompleksna razmerja, kjer so relacije večkrat na različne načine posredovane, tako da jasne mehanske enosmerne povezave ni mogoče vzpostaviti kar tako, da bi bila na prvi pogled razvidna vsem udeležencem.« (...) »Odgovornost torej ni tehnična relacija, temveč produkt političnega konsenza, ki se izkristalizira kot rezultat političnega procesa ...« (...) »Politika, ki je legitimna, je tudi odgovorna. Politična odgovornost je tako vezana na zanesljivost in zaupanje« (str. 30). O tem smo že govorili zgoraj.

K pojmu politična kultura

Politično-filozofski izvor raziskovanja lahko strnemo v vprašanje, ki so ga oblikovali že klasiki in predhodniki modernih družboslovnih disciplin, in sicer: Kakšen je odnos med posameznikom in kolektivom (družbo, skupnostjo)? Kakšna je vloga osebnosti v zgodovini človeške družbe? Hiter razvoj psihologije, ki ga je spodbudilo predvsem raziskovanje Sigmunda Freuda, je v dvajsetih letih tega stoletja omogočil raziskovanje psiholoških dimenzij politike, ki se je osredotočila na raziskovanje posameznikovega obnašanja (ang. behavior). Behavioristični, psihologistični model raziskovanja je uvedel pojme državlanskega treninga oz. vzgoje, karakternega treninga in političnega vzdrževanja v funkciji raziskovanja lojalnosti do političnega sistema. Danes pa lahko že sistematiziramo teoretične struje, ki si sledijo v zgodovinskem zaporedju njihovega nastanka:

1. behavioristično-psihološko teorijo,
2. teorijo o narodnem oz. političnem značaju,
3. teorijo o avtoritarnem oz. demokratičnem karakterju,
4. sistemsko teorijo in
5. kritično teorijo družbe.

Nastanek koncepta politične kulture razlaga Gabriel Almond kot poskus preseganja behaviorističnega pristopa k raziskovanju politike, ki se je usmeril v raziskovanje na »mikro« ravni s postavitvijo vprašanja: Kako določena politična socializacija vpliva na politično obnašanje državljanov? Almond postavi model raziskovanja politične kulture skozi raziskovanje procesov politične socializacije, z raziskovanjem procesov, ki potekajo v »mikro-mezo-makro kontinuumu« med posameznikom in političnim sistemom. V tem smislu postavi delovno hipotezo za raziskovanje:

»Politična kultura tvori vez med mikro in makro politiko. Koncept politične kulture nam omogoča, da ugotovimo značilnosti političnega obnašanja v političnem sistemu kot celoti, njegovih posameznih delih, znotraj posameznih grupacij oz. subkultur, kot tudi na ključnih točkah, kjer nastajata politična iniciativa in odločanje. Drugače rečeno, vpliv politične psihologije na funkcioniranje političnega sistema lahko razkrivamo z lociranjem političnih stališč in obnašanja v politični strukturi sistema« (Almond, Verba, str. 35).

Na ta način je pojem politične kulture vstopil v polje politologije, kot ugotavlja tudi Lukšič (glej str. 34 in naprej). V nadaljevanju pa predstavi nekatere tipične predstavnike tega raziskovanja v Ameriki in Nemčiji, na Nizozemskem in vseskozi dokazuje, da se je raziskovanje razvijalo v odvi-

snosti od ideoloških vprašanj, ki so v posameznih obdobjih zgodovine 20. stoletja prihajala v ospredje. Tako lahko opozorimo na nekatere navedbe v knjigi: »Delo je še bolj kot *Civic Culture* usmerjeno v boj za hegemonijo anglo-ameriškega modela demokracije« (str. 41). Ali pa: »Nemčija se je z obsežnim projektom lotila svoje politike in zlasti nacizma tudi z aparaturo koncepta politične kulture. Ta tradicija je bila Nemčiji blizu vse obdobje po padcu nacizma, saj so se denacifikacije lotili tudi z uveljavljanjem politologije kot ključne discipline pri politični vzgoji v novih vrednotah in raziskovanju mehanizmov, zakaj je do nacizma sploh prišlo« (str. 43).

Glede na različne vire in izhodišča se je termin poskušal instrumentalizirati in je tudi postal pojem političnega stigmatiziranja in etiketiranja nasprotnikov. V teoriji pa se ga je začelo izrivati kot pojem, s katerim raziskovalci ne uspejo rešiti izhodiščnega vprašanja o odnosu med empirično dobljenimi rezultati raziskovanja in vrednostnimi sodbami oz. vrednotenjem tako dobljenih rezultatov s teoretično zanesljivimi in metodološko veljavnimi sredstvi.

Tako po mnenju nekaterih teoretikov koncept tudi ni pojmovno logično konsistenten, ga ne moremo postaviti ne na levo ne na desno stran družbeno-teoretične lestvice, ga ne moremo razmejiti od drugih konceptov, niti mu ne moremo določiti teoretično jasne in razpoznavne vsebine. Tako koncept obvisi nekje v zraku, v teoretičnem vakuumu, ki ga vztrajno napolnjujejo te ali one ideološke vsebine in projekti.

Teoretična vrednost koncepta je potem le v tem, da se ohranja v raziskovanju partikularnih družboslovnih problemov oz. političnega fenomena, ker presega klasična politološka raziskovanja delovanja političnega sistema, političnih institucij in organizacij ter omogoča analizo in pojasnitev vzrokov ter učinkov nastajanja in prenehanja političnih sprememb. Njegova vrednost za družboslovno teorijo je skratka v tem, da ponuja znanstvene instrumente za odkrivanje zakonitosti pojavljanja sprememb v okviru določenega političnega sistema oz. določenega političnega delovanja.

Opozoriti moramo na Lukšičevo razpravo o vrednosti koncepta politične kulture za razvoj politologije v svetovni in slovenski literaturi, predvsem na straneh 41–48. Še bolj razvidno in v teoretsko razvojni perspektivi pa prikaže razvoj koncepta v Sloveniji in nekdanji Jugoslaviji.

Samoupravna politična kultura (Slovenija)

Z vidika razvoja koncepta je zanimiva razprava o politični kulturi, ki je od konca šestdesetih let prejšnjega stoletja potekala v nekdanji Jugoslaviji.

Lukšič prikaže ta razvoj na zelo informativen in poučen način tako, da predstavi glavne zastopnike tega raziskovanja, kot so: Novosel, Kožul, Marušič, Južnič, Djrodjević, Podunavac. Glavna smer raziskovanja je izhajala iz predpostavke, da je politična kultura nekaj, kar lahko presega prepad med normativnim in stvarnim v samoupravni socialistični družbi. Rezultate jugoslovanskega socialističnega eksperimenta in raziskovanja tega eksperimenta Lukšič sklene z naslednjo ugotovitvijo: »Pojem politične kulture, kot je bil zasnovan in se je večinoma uporabljal, je nosil moralični nabo. Za analizo političnega vedenja je ta njegova poteza moteča, saj namesto na politiko posega na teren morale« (str. 56).

Korporativizem in pluralizem

Najbolj seveda pritegne originalno spopadanje Igorja Lukšiča z aktualnim raziskovanjem politične kulture v Sloveniji. Tako izpostavi glavne konkurirajoče koncepte na tem področju političnega življenja, ki se gibljejo vzdolž črte ločnice med korporativizmom in pluralizmom kot dvema najznačilnejšima političnima kulturama na Slovenskem. Razkrije, da je le korporativizem tisti, ki je v slovenski zgodovini bolj prisoten od izkušnje pluralizma, in pri tem kritično obravnava tri vrste korporativizma: katoliškega, socialističnega in pluralističnega. Pri tem avtor sklene, da je slovenska politična kultura ustebrena (niz. verzuiling), kar pomeni, da jo obvladujejo trije zgodovinsko nastali politični tabori, stranke, in sicer: katoliške, socialistične in liberalne. Ker pa nobena ni prevladujoča, tako kot je bila pred drugo svetovno vojno katoliška, morajo med seboj sodelovati in iskati politične kompromise. Ti se izražajo v koalicijskih vladah, ki jih nazorno predstavi od leta 1990 do leta 2006. Takšno koalicijsko vladanje gre na roko oblikovanju demokratične politične kulture bolj kot pa avtokratične.

dr. Janez Kolenc

Pedagoški inštitut, Ljubljana